

TALABALARDIN' JEKE OQIW REJESIN SHO'LKEMLESTIRIWDIN' ILIMIY HA'M NA'ZERIY TIYKARLARI

Yesemuratov B.A

Ajiniyaz ati'ndag'I' NMPI

***Annotaciya:** Maqalada Ózbekstan Respublikasında oqıwshılardıń individual tálim iskerligin shólkemlestiriw, tálimdi rawajlandırıw ushın qolay shárt-shárayatlar jaratıw, sapalı hám individual kadrlar tayarlawdı támiyinlew, sonıń menen birge, jámiyet hám jámiyettiń zamanagóy talapları hám mútajliklerine tayarlaw tiykarları kórip shıǵıladı.*

***Tayanış sózler:** Kredit-modul sisteması, oqıw procesin shólkemlestiriw, reyting bahalaw sisteması, informaciya blogı, nátiyjeli oqıtıw texnologiyası.*

Ózbekstannıń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwı joqarı tálim sistemasın túpten jetilistiriwdi belgilep beredi. Kadrlar tayarlawdıń áhmiyeti artıp, joqarı maǵlıwmatlı qánigelardi xalıq aralıq úlgiler dárejesinde qayta tayarlaw ushın shárayat jaratılıp atır. Sociallıq ómir hám ekonomikanıń tábiyiy mútajliklerinen kelip shıǵıp, xalıqaralıq tájiriybeni úyreniw tiykarında tálimge zamanagóy forma hám texnologiyalardı engiziw joqarı tálim sistemasın modernizaciyalawdıń tiykarǵı wazıypalarınan biri esaplanadı. Ózbekstan Respublikasında joqarı tálim sistemasın sistemalı reformalawdıń ústin turatúǵın baǵdarların belgilew, ǵárezsiz pikir júritetuǵın, zamanagóy bilim hám joqarı ruwxıy -etikalıq pazıyletlerge iye bolǵan joqarı maman kadrlar tayarlaw procesin jańa basqıshqa kóteriwdi, joqarı tálimdi modernizaciyalaw, social tarawdı rawajlandırıw hám aldınǵı tálim texnologiyalarına tiykarlanǵan ekonomika tarmaqları tuwrısında Prezident Sh. Mirziyoyevtıń sheshimi qabıllandı.

Mirziyoyevning 2019 -jıl 8-oktyabrdegi “Joqarı tálim sistemasın rawajlandırıw konsepsiyasını tastıyıqlaw tuwrısında”ǵı PD-5847-san. Dáslep, Joqarı tálimdi rawajlandırıw konsepsiyasına kóre, 2023-jılda joqarı tálim mekemeleriniń 16 procentinde, 2025-jılda 57 procentinde hám 2030 -jılda 85 procentinde kredit-modul sisteması engiziliwi kerek. Kredit-modul sistemasınıń maqsetleri joqarı tálim alıw múmkinshiliklerin keńeytiw, studentler hám professor -oqıtıwshılardıń jıldamlıǵın asırıw, sonıń menen birge, oqıw jobaları hám programmaların miynet bazarında talap etiletuǵın ilmiy tájiriybelardi alıwǵa jóneltiriw bolıp tabıladı. Bul sistema ózine tán áhmiyetke iye, sebebi ol túrli universitetlerdegi tálim programmaların salıstırılawdı támiyinleydi hám tálim sistemasın Evropa mámleketleri menen uyqaslastırıwǵa úles

qosadi. Kredit-modul sisteması studentler hám oqıtıwshılardıń jıldamlıgın támiyinleydi hám bir universitetten basqasına ótiwdi ápiwayılastıradı, pútkil oqıw boyınsha orınlańan jumıs kólemin belgileydi. Ózbekstanda keyingi jıllarda tálim sisteması kredit-modullı tálim sistemasına basqıshpa-basqısh ótpekte hám házirde-aq unamalı nátiyjeler bar. Bugán mámleketimizdegi shet el joqarı tálim mekemeleriniń filialları hám xalıqaralıq standartlardı ámelde orınlańan halda oqıw procesin ámelge asırıwshı jergilikli joqarı oqıw orınları mısıl bola aladı. Bul tájiriye birqansha milliy joqarı tálim mekemelerinde basqıshpa-basqısh engizilip atır. Mısalı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 19.02.2018-jıldağı “Informaciya texnologiyaları hám kommunikaciya salasin jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında”ǵı PD-5349 -san sheshimine muwapıq Muhammad al- Xorazmiy (TATU). 2018-2019-oqıw jılınan baslap kredit sistemasına ótiw basqıshpa-basqısh ámelge asırılıp atır. Joqarıda tilge alıńan universitetten tısqari, Milliy universitet, Yuridikalıq universitet, Shıǵıstanıw universiteti, Tashkent medicina universiteti, Tashkent medicina akademiyası, Fergana politexnika institutı hám basqa joqarı oqıw orınları kredit-modullı tálim sistemasında isley basladı. Bul universitetlerde kredit tiykarında tálim sistemasın engiziwdiń abzallıqlarınan biri sonnda, ol milliy ilmiy tájiriye standartların tolıqtıradı hám qollap - quwatlaydı.

Tálim procesiniń kredit-modul sisteması modullı tálim texnologiyaları hám kreditleri yamasa oqıtıw kreditleri kombinaciyasına tiykarlańan oqıw procesin shólkemlestiriw modeli bolıp tabıladı. Oqıw procesin shólkemlestiriw hám ámelge asırıw kóp qırlı hám quramalı háreketler hám óz-ara tásirler sisteması bolıp tabıladı. Kredit-modul sistemasında itibar onıń eki ózgesheligine qaratıladı:

- studentlerdiń ózbetinshe jumısı haqqında;
- oqıw procesin shólkemlestiriwdiń kredit-modul sistemasın hám studentlerdiń oqıw jetiskenliklerin bahalawdıń reyting sistemasın engiziw tuwrısında.

Modullı oqıtıw - tálim informaciya modullarǵa (tolıq hám gárezsiz birlikler, informaciya bólimleri) bólingen tálim procesin shólkemlestiriw. Modul - bul oqıw materialınıń logikalıq tolıqtırılǵan birligin, maqsetli ilajlar programmasın hám maqsetlerge erisiwdi támiyinlew boyınsha kórsetpelerdi óz ishine alǵan maǵlıwmatlar blogı bolıp, olardıń mazmunı hám kólemi didaktik wazıypalarǵa, oqıwshılardıń profili hám dárejesine qaray parıq qılıwı múmkin hám studentlerdiń tálim mekemelerin tańlaw boyınsha tilekleri. Modul kontsepciyası hárqanday anıq jumıstı orınlaw ushın málim teoriyalıq hám ámeliy kónlikpelerdi dáslepki iyelewdi támiyinleytuǵın oqıw materialınıń kólemin óz ishine aladı.

Modullı oqıtıw - maman qánigelardi tayarlaw sapasın kepileyтуǵın eń uyqas, túsinikli hám nátiyjeli oqıtıw texnologiyası. Modullı texnologiyadan paydalanǵan

halda jaratilgan programmalar boyinsha oqitilgan qanigelar tek gana bilimge, balki ta'lagan kasisibi ham qanigeligi boyinsha konlikpelerga iye: qararlar qabillaw, xizmetler ham islep shigariw jumslarin orinlaw. Modullardin kombinaciyasi studentlardin malim bir qatlamın oqitaw (ham garezsiz uyreniw) ham arawlı didaktik ham kasiplik maqsetlerdi amelge asiraw ushin zarur bolgan aniq oqiw materialın ta'law ham sazlawda zarur maslasıwshañlıq ham erkinlik darejesin tamiyinlewi kerek. Kopsilik Ozbekstanda talim sisteması informaciya tañsıqlıgı ham informaciyadan paydalanıw mumkinshiligi sheklengen sharayatta qaliplesken dep esaplaydı. Sol sebepli joqarı oqiw orınlarında oqıtıwshınıń iskerligi, birinshi nawbette, informaciya funkciyalarına qısqartırıldı. Oqıtıwshı eń zarurli mağlıwmat deregi rolin oynadı. Student oqıw procesiniń obyektı ham usı waqıtta mağlıwmattı qabıl etiw ham ozlestiriw obyektı bolganlıgı sebepli, talim procesin joybarlaw sonday amelge asırıldı, jumıstıń tiykarğı bólegi klasta oqıtıwğa tuwrı keldi. Informaciya iskerligin rawajlandırıwdıń házirgi jağdayı informaciya dereklerinenden paydalanıw ushin keń mumkinshiliklerdi ashıp beredi ham sol sebepli oqıw procesin joybarlawdağı itibardı ozbetinshe islewge otkeredi. Kredit-modul sisteması Boloniya deklaraciyasınıń ajıralmaytuğın atributı retinde eki tiykarğı funkciyanı atqaradı:

1. Studentler ham professor oqıtıwshılardıń jıldamlıgın tamiyinlew ham bir universitetten basqasına otiwge jardelesiw. 2. Oqıw ham ilimiy jumıstıń barlıq turlerin esapqa alğan halda student tarepinen atqarılatuğın jumıs kólemin aniq belgilew. Kreditler sanı malim bir programma boyinsha studenttiń nege ılayıqlıgın belgileydi.

Kredit-modul sistemasınıń engizilgeni oqıtıwshı ham studentlardin natiyjeli miynetin xoshametlewde zarurli faktor bolıp atır. Modullar kasiplik iskerliginiń malim bir obyektine muwapıqlıq belgisi menen birlestirilgen talim elementleri sisteması retinde qurılğan. Ekinshisi garezsiz logikalıq dúziliwge ham mazmunga iye bolgan malim muğdardağı oqıw mağlıwmatları retinde qaraladı, bul bolsa oqıtıwshınıń intellektual iskerligi procesinde bul mağlıwmatlar menen islewge mumkinshilik beredi. Oqıw pániniń mazmunın modullı shólkemlestiriw kem darejede programma bólimlerin oqıw modullarına mexanik turde otkeriw bolıp tabıladı, sebebi ol pániniń semantik mazmunı boyinsha tereń analitik ham logikalıq islerdi, balki sistema retinde qaliplestiriwdi talap etedi. Oqıw procesiniń kredit-modul sistemasında pán mazmunı mazmun modullarına (bir semestrde 2-4 modul) bólinedi, yağniy oqıw páni mazmunlı modullar sisteması retinde qaliplesedi. Pániniń mazmunın shólkemlestiriwdiń modullı principin amelge asırıwdıń ekinshi shárti - bul hár bir moduldı ashıw ham ozlestiriwge qaratılğan kasiplik iskerliginiń ulıwma kesiliken ideyaların ajratıp kórsetiw qábileti. Student - bolajaq qanige ushin tek gana mağlıwmattı túsiniw ham ozlestiriw, balki onı ameliy qollaw ham qarar qabillaw usılların da ozlestiriw zarurli bolıp tabıladı. Bunday

shárayatta tuwrıdan-tuwrı, úshinshi tárep maǵlıwmatlarınıń úlesi hám oqıtıwshı (repetitor) basshılıǵında studentler jumısınıń interaktiv formaları hám usıllarınan paydalanıw hám laboratoriyalarda, oqıw zallarında hám keleshekтеgi obyektlerde tolıq ózbetinshe islense, kásiplik iskerlik azayadı, bul aralıqtan oqıtıw sisteması ushın zárúrli bolıp tabıladı.

Kredit sistemasın jaratıw ótilgen kurslardı salıstırıwdı ańsatlastırıwı hám studentlerdiń jıldamlıǵın maksimal dárejede asırıwı kerek. Kredit - bul jıynama oqıw rejesin yamasa oqıw procesinde student tárepinen atqarılatuǵın bólek pándi (kurstı) úyreniwde studenttiń oqıw júklemesin ólshewdiń shártli birligi. Kredit tuwrı hújjetlestirilgen minimal ólshem birligi bolıp, kóbinese, bir háptelik úyreniw mánisin ańlatadı (studenttiń sabaq hám ózbetinshe jumısı jıyındısı).

Kredit sisteması oqıw procesin shólkemlestiriw menen baylanıslı barlıq strukturalıq bólimlerdiń jıyındısın ańlatıwshı oqıw jumısınıń miynet tıǵızlıǵı kórsetkishini retinde kredit birliginen paydalanıwǵa tiykarlangan oqıw procesiniń barlıq tiykarǵı tárepleriniń sistemalı táriypi retinde túsiniledi. Kredit kreditleri birinshi ret 18—19-ásirler bosaǵasında Qospa Shtatlardaǵı universitetlerde sol dáwirde baslangan universitet tálimin liberallastırıw sheńberinde engizilgen. Tálim mazmunı hám tálim programmaların ózlestiriw dárejesiniń muǵdarlıq ekvivalentiniń kredit birlikleriniń belgileniwi studentlerge oqıw procesin gárezsiz túrde joybarlaw, oqıw procesi sapasın baqlaw hám bahalawda túpkilikli ózgerislerdi ámelge asırıw imkaniyatın berdi, tálim texnologiyaların jetilistiriw ushın shárt-shárayatlar jarattı. Evropadaǵı bir qatar kredit sistemaları arasında eń ataqlısı ECTS (Evropa kredit ótkermeleri sisteması) - tabıslı sınaqtan ótken hám házirde pútkil Evropada qollanılauǵın kredit sisteması. ECTS dáslep studentler bir shólkemnen basqasına ótkende kredit ótkeriw ushın mólsherlengen edi. Sistema sırt elde oqıw dáwirlerin tán alıwdı ańsatlastırdı hám usınıń menen Evropada studentler jıldamlıǵı sapası hám kólemine asırıwǵa járdem berdi. Jaqında ECTS regionlıq, milliy hám Evropa dárejesinde ámelge asırılauǵın keń qamtilǵan sistemaǵa aylandı. Bul 1999-jıl iyun ayında belgilengen Boloniya deklaraciyasınıń eń zárúrli maqsetlerinen biri bolıp tabıladı [3]. Boloniya deklaratsiyasında ECTS tek mısıl retinde belgilengen, biraq basqa heshqanday Evropa sisteması payda bolmaǵan. Kerisinshe, ECTS demde pútkil Evropaǵa tarqaldı hám kóplegen mámleketlerde joqarı hám joqarı oqıw orınlarınan keyingi tálim sistemasına kirgizildi: bakalavriat - joqarı tálim dárejesi; magistratura, doktorantura - joqarı oqıw orınlarınan keyingi tálim dárejesi [4]. Boloniya procesi parametrlerin ámelge asırıw túrli strukturalıq bólimlerdi modernizaciyalawǵa kompleks jantasıwdı óz ishine aladı, olardan tiykarǵısı tálim nátiyjelerine jóneltirilgen tálim programmaların sapalı qayta kórip shıǵıw bolıp tabıladı. Tálim programmasınıń massası oqıw procesinde jeke hám

kásiplik socializaciyani támiyinleytuđın kompetensiyaga tiykarlangan jantasıw bolıwı kerek.

Ózbekstannın jetekshi joqarı oqıw orınları tárepinen ótkerilgen pedagogikalıq eksperiment dawamında AKTS kreditleri kólemi 36 akademikalıq saat, studenttiń jıllıq oqıw kólemi bolsa 60 AKTS krediti etip belgilendi. Bul oqıw jılınıń ortasha 40 hápte dawam etiwine tiykarlanadı. Oqıw pánleri boyınsha ECTS kreditleri sanı pándi úyreniw ushın joybarlastırılğan ulıwma saatlar muğdarın kredit mánisinde bolıw jolı menen anıqlanadı (0, 5 kredit anıqlıǵına shekem pútinlenedi). Mısalı, eger pándi úyreniw ushın 108 saat ajratılğan bolsa, bul úsh kredit birligine tuwrı keledi. Bunda pán úsh moduldan qalıplestiriledi. Hár bir pánniń jámi júkleme degi úlesin auditoriya saatları sanı boyınsha anıqlaw hám semestrde alınğan 30 kreditti málim semestrde úyrenilgen pánler ortasında proporcional túrde bólistiriw eń qolaylı esaplanadı. Semestrdegi ulıwma (klass hám gárezsiz) oqıw júklemesin 36 koefficientke (ulıwma oqıw júklemesiniń 36 saati) matematikalıq tárizde bolıw arqalı oqıw kólemin kredit birliklerine qayta esaplaw usınıs etiledi. Bakalavr dárejesi oqıw dawamında keminde 180 kredit (60 -kredit standartı boyınsha úsh jıl) yamasa keminde 240 kredit (tórt jıl) bolıwı kerek; magistratura dárejesi jámi keminde 300 kreditten ibarat bolıwı kerek. Solay eken, magistratura hám bakalavr dárejesiniń dawam etiw waqtı ortasındaǵı baylanıslılıq sezilerli dárejede. Kredit-modul sistemasınıń engiziliwi oqıtıwshılar miyneti xarakterin hám oqıw procesiniń intensivligin sezilerli dárejede ózgartirip, Ózbekstan tálim sistemasın xalıqaralıq sheriklikke jáne de joo ashadı. Kreditlerge ótiw uzaq múddetli miynetti talap etedi, sebebi jıynalğan kredit sisteması oqıw jumıslarınıń barlıq túrlerin, atap aytqanda, tek gána auditoriyadaǵı oqıw procesi, bálki ámeliy shınıǵıwlardı, laboratoriya hám izertlew jumısların, túrli sertifikatlaw ilajların qamtıp alıwı kerek. Joqarıda aytilğanlardıń barlıǵın esapqa alsaq, kredit balları akademikalıq nátiyjelerdiń jeterli kórsetkishi bolıp tabıladı degen juwmaqqa keliwimiz múmkin. Tálim nátiyjeleri tek gána ilimiy dáreje sıyaqlı rásmiy-ilmiy tájriybe dárejesinde, bálki modullar yamasa kurslar dárejesinde de anlatılıwı kerek. Tálim nátiyjelerin oqıw jobası jáne onıń strukturalıq bólimlerine kirgiziw izbe-izlik hám logikalılıqqa járdem beredi. Olar student neni úyreniwı kerekligin anıq belgileydi. Anıq oqıw nátiyjeleri kreditlerdi ótkeriw hám toplawdı ańsatlastıradı hám kreditler berilgen yamasa berilgen tabıslardı anıq anıqlaw imkaniyatın beredi.

Tálim nátiyjelerin anıqlawga bunday jantasıw ishki, milliy hám xalıqaralıq bahalaw hám sapanı támiyinlew ushın tiykar bolıwı kerek bolğan universal standartlardı islep shıǵıwga múmkinshilik beredi.

Paydalanilgan ádebiyatlar dizimi

1. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning 2019 -jil 8-oktyabrdagi “Ózbekstan Respublikası joqarı tálim sistemasın 2030 -jılğa shekem bolğan dáwirde rawajlandırıw konsepsiyasın tastıyıqlaw tuwrısında”gi PF-5847-san sheshimi.
2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018-jıl 19 -fevral dağı “Informaciya texnologiyaları hám kommunikatsiyaları salasın jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında”gi PF-5349 -san Pármanı.
3. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-jıl 20 -apreldegi “Joqarı tálim sistemasın jáne de rawajlandırıw ilajları tuwrısında”gi sheshimi.
4. Davydova O. v., Zvonnikov v. I., Chelyshkova M. B. Universitette kredit birlikleri (kreditler) sistemasın engiziw boyınsha stilistik usınıslar. M., 2010. 50 b.